

Pervivència i memòria de Maria Josepa Massanés: la creació d'una imatge

Margalida Tomàs (Barcelona)

Summary: This article analyses the various paths that, over the decades between her death and the Second Spanish Republic, led to Josepa Massanés (1811–1887) enjoying a posthumous fame uncommon among nineteenth-century women writers, thanks in no small part to Massanés's own efforts to construct and preserve her own legacy. Examination of the evolution in interpretations and, most importantly, assessments made by different intellectuals over this period produces a complex and multifaceted vision of her significance as a writer in Spanish and Catalan: from the first of the 19th-century Spanish women poets to a core figure in the Renaixença and even a feminist pioneer. Among these, it is, above all, Dolors Monserdà who will be seen to have worked the hardest to keep Massanés's memory alive, modifying the picture she painted of the writer to suit changing times.

Keywords: Josepa Massanés, Dolors Monserdà, women's writing, Romanticism, Catalanism ■

Received: 15-10-2023 · Accepted: 19-02-2024

■

L'escriptora Maria Josepa Massanés, nascuda a Tarragona el 1811 i morta a Barcelona el 1887 constitueix un cas peculiar –ens atreviríem a dir que excepcional– de reconeixement pòstum molt abans que es comencés a posar en pràctica la política de recuperació de la memòria de les dones del nostre país. Quatre mesos després de la seva mort, la Biblioteca Museu Balaguer li va dedicar una sessió necrològica alhora que es descobria el seu retrat, pintat per a l'ocasió; de 1888 al 1890 s'oferí un premi extraordinari als Jocs Florals de Barcelona al poema que cantés la seva persona; el 1890 es coronà un bust seu a Gràcia, en el marc d'un certamen literari organitzat per l'ajuntament de la vila; el 1891, l'Ateneu Tarraconense de la Classe Obrera, en una solemne cerimònia pública, penjava una placa commemorativa amb els noms dels fills notables d'aquella capital en la qual –única

dona— hi figurava; i el mateix any, el seu retrat formava part d'una col·lecció popular de retrats, *Galeria de Celebritats*. Des del 1908 un carrer de Barcelona porta el seu nom; el 1915 el seu retrat entrava oficialment a la Galeria de Catalans Il·lustres de l'Ajuntament de Barcelona. El 1954 s'incorporava a la Galeria de Tarragonins Il·lustres i la ciutat de Tarragona li dedicà un carrer el 1985. Tota una fita per a una escriptora de la primera generació romàntica espanyola, una generació que va viure una veritable eclosió d'autors (Simon Palmer, 1991), la majoria de les quals van ser esborrades de la memòria a la seva mort, amb poques excepcions, com Gertrudis Gómez de Avellaneda i Carolina Coronado, uns noms estretament lligats al de Massanés. I tota una fita per a una escriptora catalana del segle XIX que va escriure una bona part de la seva obra en castellà, que va passar molts anys de la seva vida en un relatiu ostracisme i que encara ara és una figura poc coneguda fins i tot en l'àmbit dels estudis de la nostra literatura.

Resseguir els diversos camins que portaren a aquesta diguem-ne entronització pòstuma de Josepa Massanés, cosa que vol dir també resseguir les moltes interpretacions del personatge que es feren, amb la visió polièdrica que en sortia, i de quines mirades partiren aquestes diferents interpretacions, és l'eix d'aquest treball. Que demana, però, uns advertiments previs. En primer lloc, que el treball hauria de començar abans de 1887, és a dir, de la seva mort. Perquè ja molt anteriorment havien aparegut importants estudis sobre ella i la seva obra en els quals la visió del personatge era sempre canviant; cosa comprensible si tenim en compte el llarg periple de l'autora: amb una molt activa vida literària i intel·lectual als anys 30 i 40, reconeguda a tot l'estat, que la portà a ser la primera dona a entrar a una acadèmia (1838) i a publicar llibre propi (1841) i a gaudir d'un prestigi ben poc usual; després, als anys cinquanta, quan les pressions sobre les noves escriptores feien que ara una, ara altra s'adaptessin al nou cànon de domesticitat (Mayoral, 1990; Kirkpatrick, 1991) trobem Massanés escrivint encara en castellà i publicant un nou volum en aquesta llengua, però sent alhora una figura destacada de la vida cultural catalana; a partir dels seixanta farà la seva entrada a la literatura en català. Amiga i consellera —Massanés, recordem-ho, nascuda el 1811, era sempre la més «gran» en el món literari català— de multitud d'escriptors, ideològicament no sempre coincidents, i reconeguda capdavantera de la munió d'escriptores catalanes que aleshores s'anaven multiplicant. Sumem-hi quasi vint anys de situació personal —i sobretot econòmica— difícil, en un món literari ben distint del dels seus orígens romàntics, que la portaren a un relatiu retraïment literari. Unes etapes que propiciaran, encara en vida seva, tota una munió d'imatges en els

estudis a ella dedicats, que seran aprofitades, una i altra vegada, en les visions pòstumes. Intentarem recuperar-ne alguna, per més que sigui per sobre, al llarg de l'estudi. Però abans, una altra constatació aquesta sí que fonamental: Maria Josepa Massanés es treballà personalment la seva memòria i pervivència. En els dos llibres poètics publicats –cada un amb pròleg propi, fet totalment inusual aleshores– sempre hi va fer constar, orgullosament, els reconeixements acadèmics rebuts. I malgrat tots els daltabaixos vitals mai deixà de conservar i d'arxivar curosament tota la seva documentació acadèmica i de relació amb organismes culturals de tot tipus, així com l'obra literària manuscrita i l'extensa correspondència. Un patrimoni intel·lectual conservat en vida i preservat per a després de la mort: els seus manuscrits, «ser de su mismo ser», i els llibres de la seva biblioteca, «compañeros inseparables de su agitada existencia», els deixà a l'obra del seu amic de tants d'anys, la Biblioteca Museu Balaguer.

Finalment, fer constar que a hores d'ara, Maria Josepa Massanés compta amb estudis acadèmics importants (Navas Ruiz, 1989: 15–19; Navas Ruiz, 1990: 177–195; Pujol, 1993) però que la seva biografia, personal i literària, resta per fer. La qual cosa, òbviament, ha dificultat l'elaboració del present treball: analitzar la seva imatge i l'ús que se'n va fer, sense poder contraposar-ho a un coneixement segur de la seva realitat en el seu moment no deixa de presentar esculls, que hem procurat resoldre de la millor manera.

■ 1 Testament i voluntat de pervivència

Maria Josepa Massanés morí el dijous 1 de juliol de 1887. Una esquila al *Diario de Barcelona* i una altra idèntica a *El Diluvio*, feien constar sota el seu nom, «Decana de las poetisas catalanas». Els dies següents anaren apareixent a la premsa petites notes necrològiques, acompanyades molt aviat a referències al seu «testament». De fet, a allò que es feia referència era a unes disposicions posteriors al testament per les quals Massanés deixava les joies i trofeus guanyats en certàmens literaris a la Mare de Déu de la Mercè, mentre que la seva biblioteca i papers literaris havien d'anar a la Biblioteca Museu Balaguer. Fou enterrada al Cementiri Vell: la làpida du l'epitafi «[f]ou tan insigne en saber com en virtuts».

El dia 14 se celebrà a la Mercè el funeral de l'escriptora, anunciat el mateix dia al *Diario de Barcelona* amb una altra esquila que ara la presentava com a «Decana de las poetisas castellanas, socia honoraria de la Real Aca-

La Ilustración del dia 24 reproduïa un resum pràcticament idèntic. Un altre testimoni, però, afegeix informació important. Es tracta d'una carta de l'escriptora Victòria Peña, amiga de la finada, al seu germà, escrita el mateix dia del funeral:

Hoy he asistido con mis hijas al funeral de Dª María Josefa Massanés que se ha celebrado en la iglesia de la Merced, cumpliendo el deseo de la finada. Servían de adorno dos coronas con largas cintas con letras de oro; una decía: *En nombre de las poetisas catalanas*, y la otra en nombre de sus amigos y admiradores. Han asistido Verdaguier, Collrell, Duran i Bas, Aguiló, Rubió, Guimerà, Matheu, Palau y otras personas visibles; también las poetisas que hemos procurado endulzar los días de la respetable y docta señora, que pasaba sus últimos años llena de dolencias en su torre de Vallcarca, donde fue asistida con todo esmero teniendo monjas que la velaban y recogieron sus últimos alientos. (Carta del 14 de juliol de 1887; Arxiu Municipal de Palma, Fons Pere d'A. Peña)

Com veiem, a més de precisar quins eren alguns dels «poetas, literatos y periodistas», Victòria Peña distingia entre les dues corones, una de les quals era clarament de les poetesses catalanes, aquelles escriptors que, pertanyent a tres generacions diferents, havien compartit reunions i certàmens literaris (Tomàs, 2017: 55–90) i s'havien convertit ja en objecte d'estudi (Mas i Pallejà, 1883: 5–6).

A les seves últimes voluntats, Massanés deixava diversos records a aquestes amistats,¹ però, sobretot es preocupava, com hem dit, de preparar la pròpia memòria pòstuma. Ara mateix anirem a la part més important, la de la Biblioteca Museu Balaguer. Però abans, hem d'esmentar una altra disposició testamentària, referent a l'Acadèmia de Bones Lletres. Textualment, deia: «Como recuerdo de jo y lego a la RABLB, a la que pertenezco desde veinte y siete de junio de 1838, mi retrato fotográfico de busto y tamaño natural, con marco dorado de figura oval». Eugeni Macià, casat amb Dolors Monserdà, s'encarregà de lliurar el retrat i a la sessió del 17 d'octubre de 1888, la presidència de l'Acadèmia «dedicó un cariñoso recuerdo a la virtuosa y estimable escritora que se había dedicado desde su juventud al cultivo de las buenas letras». En el retrat, una Massanés ja gran té entre les mans un llibre. En el lloc, es llegeix: *Poesías de Massanés*. Veritable manifest de com volia que la recordessin (Tomàs, 2023: 139–159).

---

1 Entre elles a Victòria Peña i al seu marit, també marmessor, Miquel V. Amer. Victòria Peña publicà a *La Veu del Montserrat* del 23 d'agost de 1890 (p. 268–269), el poema, d'estil popular, «A la memòria de Dª Maria Josepa Massanés. Poesia dedicada a la Sra. Dª Agna Rodés de Planas, actual posseïdora de la casa torre a on visqué i morí l'eminent Poetissa».

Un altre marmessor, amic des de la jovesa, Joaquim Rubió i Ors, s'ofereí per ordenar la documentació que havia d'anar a Vilanova. La tasca amb els papers de l'escriptora fou ràpida: entre el 26 de juliol i el 5 d'agost arribaven a la Biblioteca Museu Verdaguer les caixes i paquets amb els llibres, uns quatre-cents volums (Pujol, 1994: 131–199), i papers literaris. Al mateix temps, els marmessors feien entrega al rector de la Mercè de tots els premis guanyats «en públicos certámenes con objeto de que los ponga al servicio de la referida imagen».

Ja el 15 de juliol, Josep Coroleu escrivia a Víctor Balaguer proposant que, per tal de fer honor al llegat de la poeta a la biblioteca, s'hi posés el seu retrat i se'n llegís la biografia en un acte públic. La idea prosperà: s'encarregà el quadre a Manuel Cusí i l'escrit biogràfic a Dolors Monserdà, íntima amiga i confessada deixeblla de l'autora, la qual havia ajudat a ordenar els manuscrits i que ja el 1879 havia signat una primera aproximació a Massanés: l'article que encapçalava el número monogràfic de maig de 1879 de *La Llumanera de Nova York* dedicat a les escriptores catalanes (Monserdà, 1879: 1–2).

Monserdà acceptà l'encàrrec, en el qual treballà en ferm: el setembre escrivia a Joan Oliva indicant que llegiria «la monografia que actualment escribo de la virtuosa dama y eminente poetisa Dª Mª Josefa Massanés de González»; el 26 d'octubre Cusí enviava el retrat. Finalment, el diumenge 30 d'octubre tingué lloc la vetllada literària i el descobriment del quadre (pintat a partir del retrat fotogràfic que deixà a l'Acadèmia de Bones Lletres), sessió presidida pel diputat provincial Sr. Benach, donat que el governador civil de Barcelona arribà tard. Monserdà elaborà, com havia avançat, molt més que un discurs: una veritable monografia, una biografia amb clara voluntat reivindicativa, feta des de l'amistat i la coneixença personal, però contextualitzada i argumentada, basant-se tant en articles i estudis anteriors sobre l'autora com, sobretot, en nova informació de primera mà treta del material manuscrit que acabava d'arribar a la Biblioteca. Tot plegat, un retrat de Maria Josepa Massanés que anava molt més enllà del que havia dibuixat el 1879 des de les planes de *La Llumanera de Nova York*.

En una llarga i contundent introducció feia referència al fons documental deixat a la biblioteca, tant perquè aquest demostrava «el ímprobable trabajo de una existencia de 76 años» com per indicar que ella havia begut de fonts originals per fer el seu treball. I si Monserdà en destacava la carpeta d'articles de premsa sobre Massanés, tornava a ser per mostrar la importància real i efectiva de la biografiada, i també per contraposar-ho al desinterès final que hom li demostrà, i que va fer que fossin «contados los lite-

ratos que asistieron a su entierro, contados los periódicos que en Madrid y provincias se han ocupado debidamente en la ilustre decana de las poetisas españolas. Porque cuatro líneas, dando cuenta de su fallecimiento, no cuadran a su importantísima reputación literaria».² La primera part de la biografia introduïa respecte a la visió del 79 matisos importants, per començar en el retrat de la figura del pare (Vilarrubias, 1966: 11–52), molt més ambigua. Monserdà insistia en els estudis de l'autora, amb lectura dels clàssics i coneixement directe del llatí, francès i italià, cosa que li permetia llegir sense el filtre de la traducció, de manera que «a menudo le habíamos oído recitar las inspiradas concepciones de Dante y Leopardi». També ho feia en el que suposaren en el panorama literari els seus primers poemes publicats, «teniendo en cuenta la escasa instrucción que se daba a la mujer española en la época que nos ocupa». Es referia només de passada al «notable prólogo» del volum poètic de 1841 i se centrava en dos poemes, l'inevitable «El beso maternal» i, amb un comentari extraordinàriament llarg, en «Romance», poema satíric sobre els excessos del romanticisme. Més de trenta anys abans, Carolina Coronado, en un famós article dedicat a Massanés (Coronado, 1857), també havia destacat el mateix poema, que li servia de base per allunyar-se ella mateixa del postulats romàntics (Burguera, 2018: 297–317) i per classificar Massanés com a veritable antiromàntica. Les motivacions de Monserdà el 1887 eren ben diferents, perquè precisament defensava tot allò que va tenir de nou, d'entusiasta, de generós, el moviment romàntic, contraposat al món materialista i positivista d'avui, a la nova literatura. Per tant, segons ella, «Romance» no atacava el moviment, sinó la seva deformació i el més destacable, deïa, era que la primera a fer-ho va ser una dona i, a més, jove. Per a la valoració del llibre en conjunt, Monserdà se valia d'un article de 1841 de J. M. Quadrado que reproduïa sencer. Feia el mateix per al segon volum poètic, amb l'article que li dedicà Joan Mañé i Flaquer al *Diario de Barcelona* el gener de 1851 (Mañé, 1856: 234–240) i, encara, no s'estava de reproduir extensos fragments de l'estudi de Carolina Coronado.

Monserdà continuava la biografia amb dades noves que no apareixien a la de 1879, tant de caràcter personal –i el fet que la biografiada fos morta ajudava en certs aspectes de caràcter més íntim– com literari, sempre recolzada en el material inèdit que havia treballat. En arribar a la incorporació

---

2 Era aquesta una idea que trobarem repetida una i altra vegada en els escrits de la gent més propera a Massanés, malgrat que –segons la carta de Victòria Peña– una representació d'escriptors prou digna sí que assistí al funeral.

de Massanés a la literatura en català, Monserdà feia servir els comentaris de F. M. Tubino (1880: 328–330) i d'un altre article de Quadrado (1887: 481–494) per a la valoració de «La roja barretina catalana», esmentava un gran nombre de poemes escrits als anys seixanta (pensem que en fer el discurs, l'obra catalana de Massanés estava encara dispersa o inèdita) i recordava que la biografiada no va deixar mai d'escriure en castellà. L'època vitalment més conflictiva, a partir dels anys setanta, era tractada sense sentimentalismes, però sense defugir-ne els aspectes més durs: una situació de quasi pobresa i d'oblit i solitud, de la qual va sortir en part gràcies al poema (veritablement impressionant) «Allí dalt», de 1877, que reproduïa sencer. Perquè segons Monserdà, fou la crítica del poema de Miquel i Badia al *Diario de Barcelona* (també reproduïda) la que va fer que tornés amb força a la literatura: com a demostració, altre cop llarga llista de noms i dates, premis, institucions i conferències del moment, tot perfectament comprovable. I, punt important, la consideració sobre la importància que la literatura va tenir en la vida de Massanés i, per tant, el que significava per a ella veure's en separada:

Josefa Massanés, había sido con sobrada justicia la mujer más halagada de su época, para que no aumentara el rigor de sus sinsabores privados el frío con que la egoísta indiferencia del actual modo de ser recibe las obras literarias a las que un día rindió entusiasta culto. [...] y como la religión y la literatura eran los únicos rayos de sol que iluminaban su triste decrepitud, no sin dolor podía conformarse a perder la parte de sus únicas expansiones.

Un treball, com dèiem, aprofundit, sense els apriorismes de l'article del 79 (sobretot el de la ideologia subjacent en la poesia de l'autora i el de la «conversió» quasi total a la poesia en català) i que no defugia, sinó al contrari, les referències a la seva pròpia relació amb la biografiada. En conjunt, un retrat complex d'una època i d'una dona escriptora, la també complexa Maria Josepa Massanés.

El parlament acabava, com no podia ser menys, amb l'agraïment a la Biblioteca Museu Balaguer, que havia acollit el primer acte públic solemne d'homenatge a l'autora, però també amb la queixa que no hagués estat a la ciutat de Barcelona «donde se rindiera a su memoria el tributo a que tan justamente se ha hecho acreedora». La primera crida d'una campanya personal que duraria vint-i-vuit anys (Monserdà, 1887).³

3 Narcís Verdager i Callís publicà a *La Ven del Montserrat* (5 de novembre de 1887) «Record a la poetissa Massanés», una molt interessant ressenya de l'acte que posava de relleu sobretot el discurs de Monserdà.

■ 2 Memòria i record de Josepa Massanés en els primers anys de la seva mort

Just després de la mort de Josepa Massanés —i per tant, mesos abans de la conferència de Monserdà—, havien aparegut nombroses notes necrològiques, en general breus i d'escàs interès. Cal destacar, però, alguns treballs, tant perquè donen idea de quins foren els intel·lectuals que se'n preocuparen com dels diferents pressupòsits i enfocaments amb què aquests s'acostaven al personatge i a l'obra. Així, en poc marge de dies aparegueren senyals d'articles de F. Miquel i Badia i J. M. Quadrado. El crític del *Diario de Barcelona* publicà el 13 de juliol de 1887 «La poetisa Dª María Josefa Massanés de González», centrat exclusivament en la creació poètica de l'autora. Per començar destacava (en la mateixa línia del posterior discurs de Monserdà) la seva filiació romàntica, indiscutible; després, el que significà publicar un llibre femení el 1841, destacant-ne el poema satíric «La Resolución» i, sobretot, el pròleg: és a dir, la seva aportació a l'entrada de la dona en el món de les lletres. Per això també es preocupava de fer constar la pertinença de l'autora a l'Acadèmia de Bones Lletres, per exemple, o la seva col·laboració a les principals publicacions dels quaranta. Tanmateix, Miquel i Badia no s'estava de valorar de manera crítica moltes de les composicions castellanques de la primera època, que presentaven, segons ell, importants defectes de forma i llengua quan escriví, sobretot, poemes èpics o patriòtics. D'entrada podia semblar que el crític compartia aquella idea exposada per tants i tants comentaristes masculins entorn de la poesia femenina: determinats temes no eren propis de mà de dona, que havia de circumscriure's a l'esfera íntima (Mayoral, 2002: 261–266). Però no anava per aquí la cosa, perquè si el tema patriòtic, segons Miquel, se li resistia quan escrivia en castellà, en canvi prenia veritable força quan l'autora decidia escriure en català. Evidentment, l'exemple màxim era «La roja barretina catalana», però el crític feia extensible la valoració a tota l'obra catalana de l'autora. En definitiva, segons ell Massanés només va trobar la veritable veu poètica en escriure en la seva llengua pròpia.

Dos dies després apareixia a *El Museo Balear* de Palma un llarg i interessant article de J. M. Quadrado que, per una banda, plantejava una valoració de l'autora contraposada a la de Miquel i Badia: la superioritat de l'autora castellana per sobre de la catalana. Ja començava dient que Massanés era la «decana, no ya de las poetisas catalanas a que reduce su aserto *La Veu del Montserrat* sino de las españolas», i defensava que l'obra més remarcable de

L'autora fou el seu primer llibre de 1841, per més que no pogués deixar d'afegir un comentari de superioritat masculina: el volum de Massanés, tan interessant i aconseguit, tenia també «incorrecciones a su naturaleza y sexo perdonables». Quan ella va afegir-se «al renacimiento catalán le dió su entusiasta apoyo, pero no le debió sus inspiraciones primeras», i, sobretot, va ser la seva pràctica com a poeta castellana la que va fer que no caigués «en la monotonía de temas y plasticismo de formas peculiares al nuevo movimiento». De l'obra catalana remarcava, sobretot, «las enérgicas estrofas en honor de la *roja barretina*, cuyo recuerdo solo ha podido ceder a la inolvidable lamentación dedicada a la misma por mosén Cinto». També, «Les dones catalanes» i «La creu del terme», poemes ells sols que li haguessin valgut a l'autora «un distinguido renombre, a no haberla ya encontrado en posesión de él bien merecida». La consideració final explicitava, per si no quedava clar, quin era el punt de vista des del qual ell feia la seva valoració: «pero no diré yo, libre como me siento de predilección regionalista en literatura, que ganara en espontaneidad y desembarazo al trocar el aprendido idioma por el nativo, ni menos que haya sonado mejor su plecto sobre las cuerdas de la lira patria». Un altre cop, doncs, la diferent valoració de la seva obra: autora en castellà versus autora en català. Tanmateix, hi ha un altre aspecte a destacar. Quadrado, que havia estat amic de l'autora –i no s'estava de repetir-ho unes quantes vegades– i que escrivia l'article, deia, per ajudar a perpetuar la seva memòria, no deixava de mostrar una clara reticència sobre l'aparició de tantes dones escriptores, tanta reticència que acabava semblant que el valor del llibre del 41 es devia al fet de ser ella la primera i, per tant, haver-hi poca competència. I així, deia que en aparèixer el segon volum de l'autora el 1850, «lo cierto es que la inspiración femenina no era ya ninguna novedad, que había crecido asombrosamente entretanto el número de poetisas». I encara més havia crescut quan començà a escriure en català:

Resignose a mezclar su voz con el coro femenino creciente de día en día, ella que hasta allí puede decirse había cantado sola; pero, amante del arte más que de su personalidad, asistente asidua a los juegos florales que desde sus primeros ensayos había como presente, gozábbase cada vez generosamente en aplaudir los triunfos de noveles compañeras.

Més centrat en el vessant intel·lectual, i en el que això significava a mitjans del XIX per a una dona, era l'article aparegut el 19 de juliol al diari liberal de Madrid *El Pabellón Nacional* en forma de «Carta de Barcelona», i que

signava V. M. T (el periodista, escriptor i metge Vicente Moreno de la Tejera, republicà i masó). Informava de la mort de l'autora, dels «suntuosos funerales por su alma» i, sobretot, feia un resum de la seva trajectòria intel·lectual, amb menció a tot el seguit d'organismes als quals va pertànyer, afegint que «no llega a poseer una dama tan relevantes títulos sin grandes condiciones de inteligencia, y sin haber contribuido poderosamente al movimiento literario de su época». Massanés havia aconseguit gran popularitat, «pero téngase en cuenta que su gloria no es solo regional, sino también nacional, pues tan pronto versificaba en catalán como en castellano, manejando uno y otro idioma con igual soltura». Un breu comentari sobre la seva poesia, amb reproducció de fragments de dos dels poemes seus més famosos, un en castellà («El beso maternal») i l'altre en català («La roja baretina catalana»), es completava amb consideracions sobre la seva capacitat intel·lectual («Dotada de un talento de primer orden, que siguió cultivando en los estudios científicos») i literària («ínsigne escritora»).

Molt més tòpica i carrinclona era la visió que en donava Josep Roca i Roca des de *L'Esquella de la Torratxa* en uns articles del dia 9 de juliol (figura simpàtica del renaixement català, com a dona i com a poeta comparable a la violeta bosquetana, «religiosa sense fanatisme, culta sense afectació, bona sense esforç, amantíssima de la família, i en tots sos fets, igual que en tots sos escrits, senzilla i pura») i del 13 d'agost.

L'Ateneo Tarraconense de la Clase Obrera celebrà el 21 d'agost del mateix 87 una vetllada literària en homenatge a l'autora, amb lectura dels seus poemes; i el mateix centre presentà el 17 de maig de 1891 –amb assistència del governador militar, representació de l'ajuntament i de nombroses entitats de la ciutat i una gran gernació de públic– un quadre d'honor «de los tarraconenses ilustres del presente siglo», consistent en una làpida on estaven gravats els noms de tretze invictes tarragonins: el nom de Josepa Massanés –única dona– era el primer. Uns mesos abans, el 17 de febrer, l'erudit Joan Ruiz Porta ja havia llegit al mateix Ateneu una conferència sobre tarraconenses il·lustres de tots els temps, a partir de la qual feu un llibre editat per l'ajuntament. Josefa Massanés hi gaudia d'un llarg article (Ruiz, 1891: 146–158), que incorporava sobretot dos extensos extractes d'articles d'altri: un d'un «ilustrado escritor catalanista», que no hem pogut identificar; i un altre de Claudi Omar i Barrera (recollit al volum *En prosa. Estudios diversos*, de 1892), que, com Quadrado, reivindicava per a Massanés el títol de degana de les escriptores espanyoles, no només catalanes, posava en valor el contingut del pròleg del primer volum poètic de 1841, afegia noves dades biogràfiques i remarcava el seu gran paper en el renaixement literari, per-

què amb les seves obres, que arribaren al si de les famílies, tingué un paper decisiu en el desvetllament catalanista femení: «reclutó, si así puede decirse, a las madres, a las esposas y a las doncellas, y juntas llevaron un gran contingente moral a la causa del catalanismo». I es queixava de l'oblit en què morí, «rodeada únicamente de cuatro amigos fieles y sin el entusiasta tributo que se merecía».

A la cerimònia dels Jocs Florals de Barcelona celebrada després de la mort de l'autora, els molt controvertits de 1888, i seguint el costum tradicional, el seu nom fou recordat al costat dels altres autors desapareguts aquell any pel secretari del consistori (Joaquim Cabot i Rovira) amb paraules ben tòpiques: «caigué la nevada testa de Na Maria Josepa Massanés. L'any 1862 havia sigut Reina dels Jocs Florals, que estimava de cor, com tot lo que tenia aire i fesomia verament catalans. Fou modelo de virtuts i distingida poetissa, llorejada diferents voltes, puig atreia el sentiment delicat i viril, característic de ses obres». Mesos abans, en fer-se públic el cartell de premis d'aquell any, hi constava, entre els extraordinaris, «una copa d'argent i or al millor poema que cant a la virtuosa dama i inspirada poetessa catalana donya Maria Josepa Massanés». L'oferia Dolors Monserdà. Aquell any s'hi presentaren com a mínim quatre composicions, però es declarà desert. Monserdà persistí a oferir el premi a la convocatòria següent, però altra volta no s'adjudicà, malgrat haver-s'hi presentat un mínim de set composicions. A la tercera sí: a la memòria del secretari del consistori (Sebastià Farnés; cal tenir també en compte que Rubió i Ors actuava de president) es feia constar que s'hi havien presentat deu composicions, així com el nom dels guanyadors: el mallorquí Jaume Pomar Fuster amb el premi i Francesc Ubach i Vinyeta amb l'accèssit. El poema de Pomar («A la virtuosa dama e inspirada poetissa catalana dona Maria Josepa Massanés»), llarguíssim, escrit en versos alexandrins, després d'una mena d'introducció amb ressons de rondalla i voluntat metafòrica (tres àngels que baixen del cel en néixer una nena a la qual ofrenen Poesia, Fe i Amor) entrava de ple a la lloa de la poeta. Més a la poeta que a la virtuosa dona, per més que inevitablement havia de fer referència a aquest aspecte («no sé per què admirar-te: per tes virtuts sens mida / o per los bells encisos i força del teu cant! / Que hermós és l'acoplar-se dins l'ànima cristiana / de carinyosa dona lo geni i la virtut!»). Pomar feia girar una molt bona part de la seva composició entorn de la dicotomia poeta castellana/poeta catalana. Així, refent sense vergonya els versos famosos de Costa d'«El pi de Formentor» podia dir: «Oh, sí, Musa espanyola, ta alada fantasia / remunta sa volada com àguila cabdal, / i ja sobre les boires guaitant l'estel del dia / admira

cels i terres damunt l'altiu penyal». Però, Massanés és sobretot poeta catalana: «que quan l'Art se corone amb ton llorer de glòria / li diga Catalunya, “aquest llorer és meu”!» [...] «La noble trobadora que el meu cantar inspira / ta filla és ben aimada, tu li has gronxat lo bes; / i ha puntejat les cordes mel·líflues de sa lira / per a cantar tes glòries, Josepa Massanés!». Després de repassar els temes poètics de l'autora acabava amb un previsible «oh Massanés il·lustre! Viuràs eternament». L'«Elegia. A la bona memòria de la poetissa cristiana Maria Josepa Massanés» d'Ubach, escrita en quartets decasíl·labs, feia honor al títol i hi predominava el to elegíac. I també a l'epítet amb què defineix l'autora: la figura enyorada era sobretot la dona cristiana, plena de dolors en vida, resignada, que trobava en la poesia un mínim consol (*Jochs Florals*, 1888: 139–147).

A l'última dècada del segle XIX i als primers anys del següent, el record de Massanés es mantenia relativament viu, però en una dinàmica que la convertia cada vegada més en un personatge apreciat, casolà, popular fins i tot, però clarament ignorat per tota una part de la intel·lectualitat catalana del moment. Una de les veus que es deixà sentir contra aquest oblit fou, a més de la de Monserdà, cada vegada més reconeguda com a «hereva i successora» de Massanés, la de Claudi Omar i Barrera, admirador fervent i públic de la poeta. Havia dirigit el setmanari catalanista *L'Esperit Català*, molt acostat a *La Veu del Montserrat*, on el 1883 aparegueren una sèrie de cinc articles titulada «Les escriptores catalanes», signada per Josep de Mas i de Pallejà, el primer lliurament del qual estava dedicat a Massanés (Mas i de Pallejà, 1883: 5–6). En l'òrbita ideològica de la publicació, Mas ressaltava el paper de les escriptores «en favor de la nostra renaixença», apuntant que el seu mèrit essencial era «son catolicisme, una fe sense límits en la Veritat revelada que és la llum que les inspira a totes hores». La lectura de tota la sèrie és prou il·lustrativa del biaix que s'imposava en la crítica masculina de la literatura femenina: a Mas, el que li interessava era marcar els límits de la «dona escriptora»: límits d'ambició literària i, per tant, del tipus de literatura a què s'havia de dedicar. En el cas de Massanés, l'articulista «justificava» la seva obra castellana, a base de defensar el constant catalanisme de l'autora, «l'esperit de patriotisme que nasqué amb ella», cosa que li servia per contraposar-la a un nou catalanisme de joves poetes representats per la gent de *L'Avenç*. Assenyalem una de les idees de l'article, que faria fortuna en una determinada memòria pòstuma de l'autora, la de la seva popularitat: «Dª Pepa s'ha encarnat en lo poble, i s'ha fet estimar i respectar pel poble». Doncs bé, el 2 de febrer de 1890 Omar publicava a *La Provincia. Órgano del partido liberal-conservador* de Girona un article titulat «Olvido imperdonable»:

als tres anys de la mort de l'escriptora, l'autor es queixava de «la frialdad y el silencio de los vivos ante el cadáver de una mujer que había brillado en el mundo con la triple aureola del talento, de la virtud y del sacrificio». L'excepció, Dolors Monserdà: «la única que ha trabajado con empeño para alcanzar que el nombre de doña Josefa Massanés quede, como es de ley, esculpido en lo más alto de las grandezas literarias de España». Atacava, en canvi, aquells que un dia «fueron cortesanos de su talento» i ara oblidaven l'escriptora «que precedió a la Coronado y a la Avellaneda, que con estas dos insignes poetisas inició una verdadera cruzada en pro de la ilustración de la mujer». La que havia publicat tant a la premsa espanyola, la que havia aconseguit honors als ateneus i acadèmies «bien era acreedora al nacional reconocimiento, o cuando menos a que los literatos catalanes hubiesen saludado aquella gloria, que se eclipsaba, con algunas muestras de respeto». Apostrofava els escriptors catalans que havien oblidat la primera poetessa del nostre renaixement i acabava:

Hora es todavía de poner enmienda a vuestra incuria: no permitais que se os tache de parciales y egoistas incapaces de hacer justicia a los talentos de la mujer. Cuando la mujer llega a donde llegó doña Josefa Massanés, no basta admirarla, es necesario que se la veneren. (Omar, 1890: 1)

A l'agost tingué lloc un Certamen Científico Literario de Gracia, el jurat del qual havia acordat dedicar «un tributo de admiración y cariño a la que fue insigne poetisa catalana, doña Josefa Massanés de González, que residió en Gracia durante largos años». Amb aquest motiu, l'escultor Rafael Atché va fer «en pocas horas» un bust de l'escriptora, que es coronà solemnement el dia del lliurament de premis, «permaneciendo en pie la concurrencia mientras duró dicha ceremonia»; després, Salvador Carrera va llegir el poema de Massanés «La reina de Saba». El 9 de setembre, el diari *La Dinastía* incloïa un article titulat «Cuatro verdades» que començava recordant l'acte esmentat i el contraposava a l'oblit interessat d'altres, apunrant ja directament cap a una determinada deriva de la literatura catalana:

Cuanto, amando sinceramente la literatura patria, saben hacer la debida distinción entre los poetas de verdad y los de mentirijillas que hoy tanto abundan, vieron con satisfacción inmensa que así se honrara la memoria de la señora Massanés, no solo porque las obras que dio al público esta poetisa la hacen por todos conceptos digna de tanta honra, sino porque resultaba vergonzoso que no se hubiese acertado a comprender, por los que están en el deber de hacerlo, que el olvido lamentable en que se ha tenido, desde su muerte, a la señora Massanés, viene a constituir falta gravísima e impenonable, que da pie a suposiciones nada halagüeñas para los que están, o pretenden estar, al frente del movimiento literario de Cataluña.

I a continuació feia referència a un altre article d'Omar i Barrera, publicat a *La Aspiración Rural* d'Arenys de Mar, del qual reproduïa uns fragments que incidien en el tema: «Hace tres años que la muerte nos arrebató una de nuestras glorias más conspicuas, y sin embargo, indiferencia glacial cayó sobre aquel sepulcro que debían de haber ornado con flores y laureles todos los que al tributo rinden culto y al cultivo de la inteligencia se dedican». Després de recordar l'homenatge de la Biblioteca Museu Balaguer apuntava: «Nadie se ha acordado todavía de escogitar [sic] un medio de estudiar la forma bajo la cual Cataluña debía mostrar el sentimiento profundo que experimentó al ver morir a la que honrosamente llevaba el título de decana de las escritoras españolas». I atacava directament una part del catalanisme:

Para todas las nulidades hay elogios desusados entre la gente que se llama *catalanista*; para cualquier chisgarabís que haya ascendido a eminencia, gracias a las pacientísimas espaldas de la gacetilla y a las mercedes *floralescas*, se celebran veladas en su honor y se glorifica su memoria con todas las pompas imaginables; pero para Josefa Massanés que tuvo el audaz atrevimiento de florecer antes que la Avellaneda y la Coronado; para Josefa Massanés, que formó resueltamente al lado de Bofarull, Rubió y Ors, Milá y Fontanals y tantos otros, iniciando el renacimiento del espíritu catalán [...] en una palabra, para Josefa Massanés, dechado de virtudes, que hizo ella sola más catalanismo que todos los catalanistas juntos, porque inspiró a las madres acentos patrióticos y reavivó en las familias el amor a nuestro país, no se ha tenido ni una manifestación de dolor, ni se ha hecho nada para que las generaciones que nos han de suceder, conozcan que sabemos ser agradecidos y que estimamos y respetamos en lo que vale el verdadero genio.

L'excepció honrosa, l'acte de Gràcia, tota una «lección para los literatos catalanes. ¡Y qué lección!», en el qual «el pueblo graciense, con sus autoridades al frente, ha coronado el busto de aquella mujer extraordinaria». El mateix 1890 Omar publicà un volum de *Poesies* on hi ha el llarg poema, «Josepa Massanés», més centrat en la dona i en el personatge, model i guia: «Sa fe i sa intel·ligència / nasqueren com bessones / son cor i vehemència / guià a les nostres dones... / Filles de Catalunya, / no l'oblideu mai més!» i en la seva contribució a la renaixença: «Seguim, doncs, la petjada / que els genis nos marcaren; / jurem la immaculada / bandera que ens llegaren, / amb ella, oh catalans, cobrim la fossa / on jau la Massanés!» (Omar i Barrera, 1890b: 41–46)

Altres records públics de l'autora foren els ja esmentats de Tarragona el 1887 i 1890, la iniciativa el 1891 de l'ajuntament de Barcelona de donar el seu nom a un carrer —que no es portà a terme llavors—, o que Massanés

figurés en una col·lecció de retrats titulada *Galeria de Celebritats*, que s'anuncià a la premsa al llarg dels anys 91 i 92; es venia a 10 cèntims cada retrat, i hi figuraven, entre altres, Edison, Uetam, Balaguer, Monturiol i Fontova. El 1895 se celebrà al Palau de Belles Arts de Barcelona una «fiesta de la ilustración femenina», amb l'inevitable certamen literari, en la qual es llegí un «elogio fúnebre de la poetisa señora Massanés y coronación de su busto». Es tractava d'un acte de marcat caràcter catòlic: l'acte acabà amb una pregària a la Verge i l'altra dona elogiada era la futura venerable Dorotea de Chopitea. La notícia la recollia *El Diario Catalán* (26-6-1895), de marcat to integrista.

I al costat d'aquests homenatges més o menys populars, hi havia un altre tipus de reconeixement que també cal tenir en compte, com per exemple el llarg article al *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX (apuntes y datos)* d'Elias de Molins, amb reproducció d'extensos fragments d'articles sobre l'autora; acabava amb una bibliografia que incorporava, dada interessant, els manuscrits literaris dipositats a la Biblioteca Museu Balaguer. Massanés apareixia també a l'article de J. Fastenrath «De las varias literaturas que existen en España especialmente de la catalana», publicat el 1890 a la revista *La España Regional*, així com als *Apuntes para un diccionario de escritoras españolas del siglo XIX* d'Àngel Ossorio y Gallardo.

■ 3 L'entrada al segle XX: Cap a la Galeria de Catalans Il·lustres

Després dels actes ressenyats vingueren anys d'un cert oblit de la nostra autora. En tot cas, les coses començaren a canviar entorn de 1907. Amb poca diferència de dies, dues iniciatives importants. El 4 d'abril, el primer número de *Feminal* s'obria amb un retrat de Massanés, que reproduïa per primera vegada «un dels primers daguerreotips fets a Barcelona», cedit per Dolors Monserdà. Era una imatge d'ella de jove, asseguda amb un llibre a la taula del costat. Destaquem-ho: els dos retrats fets en vida, un de jove, aquest, i l'altre ja de gran, el de l'ABLB, la mostren amb un llibre: així volia que la recordessin [imatges 2 i 3]. S'inclouïa una curta biografia extreta, segons informava una nota a peu de pàgina, de l'estudi biogràfic de Monserdà de 1887. Ara bé, el més destacat era la consideració que tancava l'article:

No creiem pas estar desencaminats els qui, adherint-nos a la idea iniciada per la respectable i distingida escriptora catalana Na Dolors Monserdà de Macià, demanem per Na Josefa Massanés un desvetllament que fora un just tribut i homenatge. Per què no ha de

Imatge 2. Retrat de J. Massanés reproduït al primer número de *Feminal* (28-4-1907), Arxiu de Revistes Catalanes Antiques, Biblioteca de Catalunya

Imatge 3.
Retrat fotogràfic conservat a
la Reial Acadèmia de Bones
Lletres de Barcelona.
Fotografia: Jordi Vidal F.

tenir son nom i son retrat en la casa pairal dels barcelonins, la dona que enaltí Catalunya amb la seva obra? Per això, des de la primera plana d'aquesta Revista destinada especialment a la cultura de la dona, endrecem un prec que esperem obtindrà noves adhesions. Barcelona: Per la primera poetissa espanyola del segle XIX, filla de Catalunya, Na Maria Josefa Massanés, un lloc, si et plau, entre els Catalans il·lustres!

Només uns dies després, *La Vanguardia* del 16 d'abril publicava la llista dels noms de carrer que havien de substituir els repetits arran de la incorporació a la ciutat de diferents districtes: el nom de Josepa Massanés havia de substituir el d'El Sol a la barriada de Sant Martí. De la llarga llista (97 propostes) era l'única dona. La publicació lerrouxista *El Descamisado. Órgano de la Purria*, no desaprovava ocasió per atacar l'ajuntament caricaturitzant alguns dels noms proposats, com Massanés: «poetisa epitalámica, fea la pobrecita como un día sin *sob*». Els canvis s'aprovaren el 17 de març de 1908 i des de llavors Josepa Massanés forma part del nomenclàtor barceloní.

El 1908, Francesc Matheu edità el volum *Poesies*, que recollia una part de l'obra catalana de Massanés. Un breu pròleg de Monserdà, «Fullejant», acabava presentant l'autora com a model «de la recta i sensata *dona catalana*» (recordem que de pocs anys ençà Monserdà anava publicant la sèrie de novel·les protagonitzades totes per rectes i sensates dones catalanes: el recull

Del món és precisament del mateix 1908). El volum poètic de Massanés es devia vendre: un anunci de 1911 indicava que se n'estava esgotant la primera edició. Francesc Matheu dedicà també un quadernet de la col·lecció *Lectura popular* a l'autora (volum VI), amb tretze poemes catalans. El 1909 apareixia el segon lliurament de les peculiars *Siluetes de Escriptors Catalans del segle XIX* de Francesc Gras i Elias, amb la seva biografia: dades molt específiques al costat de vagues consideracions, entre elles la de l'oblit en què havia caigut la seva memòria.

Monserdà, que també havia publicat *El feminisme a Catalunya* el 1907 i *Estudi feminista* el 1909 (Mas, 2006), presidí els Jocs Florals de Barcelona aquell mateix any, tota una fita per a una dona escriptora: dedicà absolutament tot el seu discurs a glossar el paper de les dones en el procés renaixentista. Massanés hi era esmentada com a predecessora de totes les escriptores següents i, a nivell més íntim, com la que la introduí a ella mateixa en el món de la poesia i del certamen (Monserdà, 1909: 24–33). Només dos anys després, el 1913, Monserdà començà en ferm la creuada per fer de Massanés catalana il·lustre. Tenia ja seixanta-set anys, s'havia convertit al seu torn en la «degana de les escriptores catalanes», i les noves generacions d'escriptores la consideraven «mestra nostra en talent, en bondat i en virtuts», segons es recull a *Feminal* (25-1-1914). Un resum de la successió de passes per dur Massanés a la Galeria de Catalans Il·lustres és la següent: el 16 de maig es va fer al Centre Català de Sabadell un homenatge a la poeta Agnès Armengol i a l'acte Monserdà proposà sol·licitar a l'Ajuntament de Barcelona la col·locació a la Galeria del retrat de Massanés. Allà mateix es redactà la petició i es recolliren les primeres signatures, encapçalades per Dolors Monserdà, Agnès Armengol, Carme Karr, Agna de Valldaura, Maria Domènech, Agna Canalías i Antonia Bardolet. Seguien les firmes dels presidents del Centre Català de Sabadell, Centre Excursionista, Centre de Dependents del Comerç i de la Indústria, de l'Orfeó i les de diversos diputats i directors de periòdics locals que assistien a l'acte. Els dies següents la llista s'amplià amb les signatures de Víctor Català, Francesca Bonnemaison, la viuda de Miquel i Badia, Narcisa Freixas i Lluïsa Vidal. També, amb les d'Enric Prat de la Riba, aleshores president de la diputació, la del rector de la universitat i del director de l'institut; els presidents del Foment del Treball Nacional, de l'Associació de l'Ensenyança Catalana, del Gremi de Professors particulars de Catalunya, del Circol Artístic de Sant Lluç. Després d'altres signatures destacades, tancaven les llistes de Barcelona les adhesions dels Mestres en Gai Saber encapçalades per Guimerà, Apel·les Mestres i Francesc Matheu, i la dels literats, amb Rubió Lluch, Narcís Oller i

Ramon Rucabado al capdavant. Paral·lelament es feien llistes de signatures a les altres províncies, encapçalades totes elles pels respectius presidents de les diputacions, alcaldes i organismes culturals.

El número del 25 de gener de 1914 de *Feminal* un article de títol tan significatiu com «Una obra de justícia. Les poetesses na Josepa Massanés i na Dolors Monserdà» anunciava que el dia 21 de gener Monserdà havia presentat a l'alcalde de Barcelona les llistes amb les signatures. La proposta fou aprovada. Es demanà a la mateixa Monserdà la biografia de Massanés per llegir a l'acte oficial, i a la pintora Lluïsa Vidal el retrat. Així, la primera dona que ingressava a la *Galeria de Catalans Il·lustres* ho faria acompanyada de l'única biògrafa i de l'única pintora de la seva història. El 28 d'abril de 1915 Monserdà escrivia a Caterina Albert dient-li que des del setembre ja tenia llesta la biografia, però l'acte no tingué lloc per les festes de la Mercè, com era costum, sinó que s'anava retardant, cosa que la neguitejava: «Vejam si esperant, jo ja no hi seré per donar-me el gust de llegir-la; i cregui que fora gros per mi; doncs crec que la donaré a conèixer a alguna gent que no saben pas qui era». Finalment, l'acte de col·locació del quadre tingué lloc el 26 de juny de 1915, però la biografia no la va llegir l'autora, sinó que ho va fer el regidor de l'ajuntament i escriptor Francesc Puig i Alfonso. El quadre de Vidal, fet a partir del daguerreotip de què hem parlat, la representava amb llibre a la taula i, a més, amb fulls a la mà [imatge 4].

Imatge 4.

Retrat de J. Massanés a la Galeria de Catalans Il·lustres, obra de Lluïsa Vidal, Reial Acadèmia de Bones Lletres. Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, reg. 9475. Fotografia: Jordi Vidal F.

Aquesta vegada l'estudi de Monserdà sobre Massanés sí que va ser en llengua catalana i, malgrat que es basava clarament en la biografia escrita per a l'acte de Vilanova de 1887, vint-i-vuit anys abans, l'enfocament presentava importants diferències i, per tant, la imatge resultant de l'homenatjada era una altra.

Ja en la presentació, Monserdà tornava a insistir en l'oblit en què es tenia a Massanés. Havia estat aquest, ja ho hem vist, un tema recurrent els anys anteriors. Ara, però, Monserdà, ho atribuïa directament a la condició de dona de l'homenatjada, perquè «Tot el progrés modern no ha lograt pas treure de la ment masculina el rutinari atavisme del concepte d'inferioritat en què es té la dona; i d'això n'ha resultat que la generació actual no s'hagi ocupat poc ni gens en fer la valoració de la potent intel·lectualitat de la il·lustre poetessa i notable prosista i pensadora». I tornava a insistir:

malgrat el nostre tan gallejat progrés, no s'ha pas esvaït el desdeny amb què és avalorada l'obra intel·lectual femenina; a la qual si bé se li rendeix acatament quan el judici nos ve ja fet de l'estranger, se li regateja fil a fil, quan se tracta de la dona catalana; o més desconsoladament se prescindeix de parlar-ne.

Defensant l'objectivitat de tot el que diria a continuació, remetia als «comprovants que justifiquen els indiscutibles mèrits de la Massanés», espargits sobre la seva taula de treball, aquells «documents irrefutables» conservats a la Biblioteca Museu Balaguer.

Totes les pàgines dedicades a la primera joventut i obra castellana de la biografiada eren directament la versió catalana del que havia dit en el parlament del 87; els matisos venien en la segona part: «Na Josepa Massanés en la literatura catalana. Actuació des de l'any 1859 a 1887. Darrers anys de sa vida. La seva mort». Eren fragments afegits al canemàs anterior que tenien la voluntat de remarcar dos aspectes concrets: la reivindicació feminista i la reivindicació catalanista de l'autora, entrellaçades entre si. Un fragment representatiu: en explicar que dues composicions seves apareixien ja en el volum de *Los trovadors nous*, Monserdà assenyala la injustícia que

S'ha comès amb el seu nom (sens dubte per ésser el d'una dona) a l'excloure'l els darrerament vinguts al camp de la literatura catalana, de les lloances prodigades als il·lustres campions que, amb tant deler i acert, treballaren per plantar els fonaments del ressorgiment literari de Catalunya.

I no ha finit aquí el desdeny o indiferència en què, per molts anys, s'ha tingut l'obra literària de la Massanés; ja que, si alguna volta s'ha trencat la consigna, ha sigut per fer-li la recriminació de que les seves composicions catalanes portaven en el seu llenguatge i giros gramaticals un marcat segell castellà.

I encara que moguda per «la imparcialitat» reconeixia que l'obra castellana de Massanés brillava més que la catalana, en un nou afegit respecte al text anterior reivindicava apassionadament la catalanitat de l'autora, que encara que «no hagués escrit mai en català, fora així mateix una glòria de Catalunya», com Balmes, Piferrer, Cabanyes, Coll i Vehí o Cortada. Un estol que ella va engrandir i enriquir, entre altres coses amb un mèrit que ha passat desapercbut:

Perquè en les seves poesies castellanques hi resplendeix, hi domina, hi sobresurt l'esperit genuïnament català de la nostra raça. La forma, el vestit pot ésser castellà, però l'ànima, el pensament, la clarividència, el seny, és el de la nostra antiga dona catalana.

El final era també programàtic:

Tan sols me resta saludar, com una aurora de progrés, aquest moment d'intens goig femení, ja que l'acte que estem celebrant encarna una doble importància: la de retre el primer acatament públic als mèrits intel·lectuals de la dona catalana, i la de fer un homenatge de justícia a l'esperit enlairat, precursor, clarivident de Na Maria Josepa Massanés, la que, en l'any 1841 del passat segle XIX, en el pròleg del seu primer llibre de poesies, combatent les extravagàncies i les exageracions, s'avençà de molt a la seva època, abogant en favor de la cultura femenina, tot deixant-nos altament marcat en la seva vida i escrits, l'august exemple que devem seguir.⁴

La revista *Feminal* (juny 1915) es feia seves les dues reivindicacions finals de Monserdà: així, reproduïa el quadre de Lluïsa Vidal amb l'encapçalament *Homenatge a la dona catalana*; i l'acte de l'ajuntament, si era vist com una glòria per a l'homenatjada, ho era sobretot com una «primera fita d'enalçament de la dona catalana». Quan la revista, el 1917, inicià amb Massanés la secció «Escriptores catalanes», assenyalava que el que interessava era la «campanya a favor de les nostres escriptores, contra l'oblit del públic d'ara o la desconexió d'una bona part». Una reconeixença de l'aportació de les dones al «nostre renaixement literari, en el qual des de bon començament han treballat i treballen homes i dones d'un plegat».

Dues aproximacions més a l'autora, de caràcter ben diferent, són també de 1917. Una a l'*Almanac de l'Esquella de la Torratxa*, que publicà un conjunt

---

4 Dolors Monserdà morí el 1919 i aquell mateix any Maria Domènech proposà la seva entrada a la Galeria; com que aquesta passava una de les seves èpoques d'inactivitat la cosa no tirà endavant; Roser Matheu, ja el 1958, tornà posar en marxa una important campanya amb aquesta finalitat, però tampoc s'arribà a bon fi i Monserdà no arribà a ser catalana il·lustre; tampoc ho fou Francesca Bonnemaison, malgrat les peticions presentades el 1972 i 1975 (Tomàs, 2021: 70–72).

de biografies, més o menys satíriques, dels catalans il·lustres nomenats fins aleshores per l'ajuntament de Barcelona. El dedicat a l'autora (*Almanac de l'Esquella de la Torratxa*, 1917: 25) però, era totalment respectuós; el mateix número incloïa dos poemes d'Emili Coca i Collado adreçats a ella: «Davant son retrat» i «Davant son nínxol» (*Almanac de l'Esquella de la Torratxa*, 1917: 64). També el 1917 el volum 33 de l'*Enciclopedia Espasa* incloïa un llarguíssim i detallat article sobre l'autora, molt semblant al que, un any després, va dedicar a la seva successora natural, Dolors Monserdà (volum 36, 1918).

■ 4 Feminista, catalanista... i proletària

A banda de l'espòrdica publicació d'alguns poemes a la premsa, la presència de Josepa Massanés desapareix quasi del tot al llarg dels vint anys següents. Amb alguna excepció. El 1931, la *Revista Il·lustrada Jorba*, dirigida per Antoni Busquets i Punset, dedicava les primeres pàgines a la nostra autora: reproducció del quadre de Lluïsa Vidal i article biogràfic (signat per Busquets sota el pseudònim de «Follet»), en què insistia sobretot en el seu paper de desvetlladora –tant amb el seu exemple com amb el pròleg del llibre del 41– d'una fornada de «feminismo fuerte y sano», la de les escriptores que contribuïren a la consolidació de les lletres catalanes.

Dins el marc d'actes del centenari de la Renaixença, el 25 d'agost de 1934 la periodista i militant d'Esquerra Republicana Maria Teresa Gibert feu una conferència a Radio Associació de Catalunya titulada *Semblança de la poetessa Maria Josepa Massanés* (Gibert, 1934: 343–357). Seguïa, i no se n'amagava, el discurs de Monserdà de 1915, però amb interpretacions pròpies: per començar, la «conversió» de Massanés a la llengua catalana era, per a la conferenciant, definitiva, de manera que, repetia més d'una vegada, «no es troben ja més publicacions en llengua castellana després de l'any 1858». I aquest altre punt: «Maria Josepa Massanés va ésser una proletària que, no tenint altres mitjans que el producte del seu treball, va elevar-se fins a reeixir d'aquella mar d'incomprensió que era la societat barcelonina dels començos del segle XIX»; les primeres poesies publicades el 1837 eren obra d'«aquella noia treballadora» i per això, ajuntant catalanisme, feminisme i lluita, Gibert afirmava que «si entre les figures de la Renaixença catalana Maria Josepa Massanés és il·lustre, entre les dones lluitadores de Catalunya és una genial precursora». La conferència, que s'allargava seguint el text de Monserdà matisat amb comentaris propis, acabava amb una proclama:

La dona cal que es recordi de la dona. Aquesta solidaritat femenina ha de superar els defectes inherents a la nostra inferioritat, deguda al llast d'una llarga deficiència en la instrucció. La nostra generació sofreix encara les deixalles d'un esquifiment d'horitzons. Mostrem-nos serenes en la lluita i vencerem. Maria Josepa Massanés n'és una mostra [...] Si la llengua catalana va tenir uns trobaires que, desempolsant les seves lires, aquestes cantaren el goig i el dolor en les rimes sonores d'una lírica augusta, quan la dona hi afegí la seva veu, el *Resurrexit!* és aleshores triomfant. Siguin aquests mots les perpetuïnes del record escampades a la memòria gloriosa de la insigne escriptora catalana Maria Josepa Massanés. ■

■ Referències bibliogràfiques

- Burguera, Mónica (2018): «¿Cuál será la poetisa más perfecta? La reinven-
ción política de Carolina Coronado en la *Galería de poetisas españolas con-
temporáneas* (*La Discusión*, 1857)», *Journal of Spanish Cultural Studies* 19:3,
297–317.
- Coronado, Carolina (1857): «Galería de poetisas españolas. Josefa Massa-
nés», *La Discusión*, Madrid, 21 i 28 juny.
- «Galería de Catalans Ilustres», in: *Almanac de l'Esquella de la Torratxa per a
1917*, 17–58.
- Gibert, Maria Teresa (1934): «Semblança de la poetessa Maria Josepa Mas-
sanés», *Annals del Periodisme Català* VII, 343–357.
- Kirkpatrick, Susan (1991): *Las románticas. Escritoras y subjetividad en España,
1835–1850*, Madrid: Cátedra.
- Mañé y Flaquer, Joan (1857): «Flores marchitas, nueva colección de poesías
de Doña Josefa Massanés de González», in: *Colección de artículos*, Barce-
lona: Imprenta de Antonio Brusi, 234–240.
- Mas, M. Carme (2006): *Dolors Monserdà. La voluntat d'escriure*, Tarragona:
Arola Editors.
- Mas i Pallejà, Josep (1883): «Les escriptors catalanes, I», *L'Esperit Català*,
15 novembre, 5–6.
- Mayoral, Marina (1990): *Escritoras románticas españolas*, Madrid: Fundación
Banco Exterior.
- (2002): «El canon a la violeta. Normas y límites en la elaboración del
canon de la literatura femenina», in: *La elaboración del canon en la literatura
española del siglo XIX: II Coloquio de la Sociedad de Literatura Española del siglo*

- XIX, Barcelona: Universitat de Barcelona / Promociones y Publicaciones Universitarias, 261–266.
- Miquel i Badia, Francesc (1887): «La poetessa Dª Maria Josepa Massanés de González», *Diario de Barcelona*, 13 juliol.
- Monserdà, Dolors (1879): «Na Maria Josepha Massanés», *La Lluanera de Nova York*, maig, 1–2.
- (1887): «Josefa Massanés, su vida y sus escritos», *Boletín de la Biblioteca Museo Balaguer*, 30 octubre, 3–20, 26 novembre, 1–8.
- (1909): «Discurs de la Presidenta Dª Dolors Monserdà de Macià», *Jochs Florals de Barcelona*, MCMIX, 24–33.
- (1915): *Biografía de Na Mª Josepa Massanés i Dalman*, Barcelona: Ajuntament Constitucional de Barcelona.
- Moreno de la Tejera, Vicente (1887): «Carta de Barcelona», *El Pabellón Nacional*, 19 juliol.
- Navas Ruiz, Ricardo (1989): «María Josefa Massanés y la Renaixença», *Insula* 516, 15–19.
- (1990): «Discurso feminista y voz femenina. Las poesías de María Josefa Massanés», in: Mayoral, Marina (coord.): *Escritoras románticas españolas*, Madrid: Fundación Banco Exterior, 177–195.
- Omar i Barrera, Claudi (1890a): «Olvido imperdonable», *La Provincia*, Girona, 25 febrer, 1–2.
- (1890b): *Poesies*, Barcelona: Llibreria d'Eudald Puig, 42–46.
- Pujol, Sara (1990): «Breu aproximació a l'ús de l'adjectiu a l'obra poètica de Maria Josepa Massanés», *Treballs de la Secció de Filologia i Història Literària* 5, 39–58.
- (1993): *Vida y obra de Josefa Massanés*, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili (tesi de doctorat).
- (1994): «Biblioteca de Josefa Massanés», *Treballs de la Secció de Filologia i Història Literària* 7, 131–199.
- Quadrado, Josep M (1887): «Poesías de Dª Josefa Massanés», *Museo Balear de Historia, Literatura, Ciencias y Artes*, 15 maig, 481–494.
- Ruiz y Porta, Joan (1891): *Tarraconenses ilustres: apuntes biográficos*, Tarragona: Establecimiento Tip. De F. Arís e Hijo.
- Simón Palmer, María del Carmen (1991): *Escritoras españolas del siglo XIX. Manual bio-bibliográfico*, Madrid: Editorial Castalia.

- Tomàs, Margalida (2017): «Notes sobre les escriptores vuitcentistes catalanes: a l'entorn dels Jocs Florals de Barcelona», *Anuari Verdaguer* 25, 55–90.
- (2021): «Presències i absències a la Galeria de Catalans Il·lustres», in: Alsina, Laia / Molas, Pere / Riquer, Borja / Tomàs, Margalida: *Construint la memòria. La Galeria de Catalans Il·lustres de l'Ajuntament de Barcelona*, Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres, 57–77.
- (2023): «Espectores vuitcentistes a l'Acadèmia de Bones Lletres», *Butlletí de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres* LIV, 139–159.
- Tubino, Francisco M. (1880): *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, Madrid: Imprenta y Fundación de M. Tello.
- Verdaguer i Callís, Narcís (1887): «Record a la poetissa Massanés», *La Veu del Montserrat*, 5 novembre, 354–355.
- Vilarrubias, Felio A. (1966): «Un olvidado barcelonés militar y escritor romántico: José Massanés y Mestres», in: *Noticia de una colección de papeles de José Massanés y Mestres (1777–1857) y Josefa Massanés de González (1811–1887) existentes en la sección de manuscritos*, Barcelona: Diputació Provincial de Barcelona / Biblioteca Central, 11–52.
- Margalida Tomàs, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, c/ Bisbe Caçador, 3, 08002 Barcelona (ES), <mtomasvidal@gmail.com>.